

Հավելված N 1
ՀՀ կառավարության 2010 թվականի
մարտի 11-ի N 310 - Ա որոշման

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՑԱՆԿԵՐԻ ԿԱԶՄՄԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԸ

1. Սույնով սահմանվում են ոչ նյութական մշակութային արժեքների ցանկերի կազմման չափորոշիչները:

2. Ոչ նյութական մշակութային արժեքների ցանկերի կազմման չափորոշիչներն են՝

1) արժեքի ընդունված գիտական անվանումը, ինչպես նաև ժողովրդի կողմից առավել գործածվող տարբերակները.

2) բնագավառը (ժանրը, ոճը).

3) տեղայնացումը, տարածման շրջանը.

4) կրողը.

5) պատմական հակիրճ տեղեկանքը (երբ և ինչպես է ձևավորվել, առաջին վկայությունն աղբյուրներում).

6) կենսունակությունը (նախնական գործառույթները, պատմական, մշակութային, տնտեսական, հասարակական նշանակության պահպանվածությունը, զարգացումներն ու փոփոխությունները).

7) բնութագիրը (եզակիությունը, պատմական, էթնոմշակութային, սոցիալական և այլ առանձնահատկություն):

3. Ցանկում ոչ նյութական մշակութային արժեքների գրանցման չափորոշիչներն են՝

1) արժեքի կամ արժեքների համալիրի ոչ նյութական մշակույթի նշված բնագավառներին պատկանելը՝

ա. ժողովրդական բանահյուսություն (լեզուն, բարբառները, խոսվածքները, բանավոր ավանդության բոլոր ձևերը և տեսակները),

բ. ժողովրդական երաժշտարվեստ (ժողովրդական երգարվեստն իր տեսակներով, ժողովրդական նվագարանային երաժշտությունն իր տեսակներով),

գ. ժողովրդական պարարվեստն իր տեսակներով,

դ. ժողովրդական թատերախաղերն իրենց տեսակներով,

ե. ժողովրդական տոներ,

զ. մարդու կյանքի շրջափուլերի (ծնունդ, հասունություն, ամուսնություն, մահ) հետ կապված սովորույթներ,

է. հասարակական, ազգակցական, ընտանեկան հարաբերությունների հետ կապված սովորույթներ,

ը. ազգային հավատալիքներ ու սովորույթներ,

թ. ժողովրդական կենցաղն իր դրսևորման տարբեր ձևերով,

ժ. տնտեսական կյանքի հետ կապված հմտություններ (երկրագործություն, անասնապահություն, ձկնորսություն, որսորդություն, առևտուր և այլն),

ժա. բնության վերաբերյալ պատկերացումներ և գիտելիքներ,

ժբ. ազգային խոհանոց,

ժգ. ազգային խաղեր,

ժդ. ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ (ժողովրդական արհեստներ և դրանց հետ կապված հմտություններ, ժողովրդական ճարտարապետություն, բնակարան, կահկարասի)։

2) ազգային ինքնության, հոգեկերտվածքի, աշխարհայացքի ձևավորման բաղկացուցիչ լինելը.

3) ազգային պատմության, տոհմի ծագման հետ կապված հիշողության, երևույթների, դեպքերի, գործընթացների խորհրդանիշ կամ այլ դրսևորում լինելը.

4) ազգային ավանդական մշակույթի եզակի դրսևորում լինելը.

5) ազգային և համամարդկային մշակութային, պատմական, կրոնական կամ գիտական նշանակություն ունենալը.

6) ոչ նյութական մշակույթի որևէ բնագավառի գիտելիքների և հմտությունների կրող լինելը:

4. Ցանկում ընդգրկելու նախապայման է ոչ նյութական մշակութային արժեքի կենդանի և կենսունակ միավոր լինելը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐ

Դ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ց Ա Ն Կ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ

NN ը/կ	Անունը (անվանումը, վերնագիրը)	Բնագավառը (ժանրը, ոճը)	Տեղայնացու- մը, տարած- ման շրջանը	Կրողը	Պատմական հակիրճ տեղեկանք (երբ և ինչպես է ձևավորվել, առաջին վկայություն- ներն աղբյուրներում)	Կենսունակությունը (նախնական գործառույթները, պատմական, մշա- կութային, տնտեսական, հասարա- կական մշանակության պահպանվա- ծությունը, զարգացումներն ու փոփո- խությունները)	Բնութագիրը (եզակիությունը, պատմական, էթնոմշակու- թային, սոցիալական և այլ առանձնահատկություն)
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	«Սասնա ծռեր» էպոս: Ժողովրդա- կան տարած- ված անուն- ներն են՝ «Սասունցի Դավիթ», «Ջոջանց տուն», «Քա- ջանց տուն», «Սասնա փահլևան- ներ»	Ժողովրդական բանահյուսու- թյուն	ԳՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	ԳՀ բնակչություն, արտերկրների հայկական հա- մայնքների հա- յախոս հատված	Էպոսի հերոսներից Սա- նասարի և Բաղդասարի մասին հնագույն վկա- յությունները պահպան- վել են Աստվածաշնչում (թագավորաց չորրորդ, ԺԹ), հետագայում Մով- սես Խորենացու (գիրք Ա, ԻԳ) և Թովմա Արծրու- նու (Թովմա Արծրունի և Անանուն, «Պատմու- թյուն Արծրունյաց տան»)՝ երկերում: Դավթի և Խան- դուբի մասին զրույց- ների, Սասունում եղած	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով: Միշտ չէ, որ բա- նասացներն էպոսը լրիվ են հաղորդում: Հաճախ պատմում են մեկ կամ երկու հատված՝ էպոսի միասնությունն ընդ- գծելով ողորմիներով, որոնք փառա- բանում են մնացած բոլոր հերոսներին: Պատմվող հատվածը կոչվում է այն հերոսի անունով, որի մասին հյուսված է էպոսի տվյալ ճյուղը: Էպոսի վիպասաց- ների բուն հայրենիքը Վանա լճի ավա- զանն ու նրանից հարավ-արևմուտք և հյուսիս-արևելք ընկած գավառներն են՝ Սասուն, Մուշ, Բաղեշ, Մուկք, Շատախ,	«Վիպական բանահյուսու- թյուն» ժանրի ժողովրդական վեպի վառ օրինակ է: «Սասնա ծռերը» ամբողջական, կուռ կառուցվածքով, շուրջ 150 ասացողից գրառած եզակի հուշարձան է: Օտար զավթիչ- ների դեմ մղած դարավոր պայքարն արտացոլող հերո- սական ասք է՝ բաղկացած չորս ճյուղերից՝ «Սանասար և Բաղդասար», «Մեծ Սիեր», «Սասունցի Դավիթ», «Փոքր Սիեր»: Հերոսների չորս սերունդները՝ ճյուղերը,

*"David of Sassoun" epos is
 №1 in the ICH state
 inventories*

1	2	3	4	5	6	7	8
					<p>իրելենն ապացույցների հիշատակություններ կան 16-րդ դ. պորտուգալացի ճանապարհորդների (Ա. Տենրեյրո, Մ. Աֆոնսո) ուղեգրական նյութերում: Ուշ հայկական աղբյուրների թռուցիկ հիշատակությունները վերաբերում են 19-րդ դ. հանդիպող վեպի հերոսների անուններով տեղավայրերին (Խանդութի ձոր, Խանդութի բերդ, Դավթի թշնամիների գերեզմանները Խլաթի մոտակայքում):</p>	<p>Վան, Չայոց ձոր, Խլաթ, Արճեշ, Մանազկերտ, Ալաշկերտ, Բայազետ: 19-20-րդ դդ. գավառներից պանդխտացած և գաղթած վիպասացների ու նրանց սերունդների միջոցով «Սասնա ծռեր» էպոսն անցել է Արևելյան Չայաստան: Լեզուն հիմնականում արևմտահայ բարբառներն են, երբեմն նկատելի է նաև արևելահայ բարբառների ազդեցությունը: Ավանդվել է բանավոր, և նրա բնագրերը 19-20-րդ դդ. տարբեր վիպասացներից զրառված տարբերակներն են, որոնք կառուցվածքով, լեզվաբարբառային և վիպական ներքին հատկանիշներով բաժանվում են տիպաբանական-տեղագրական երեք մեծ խմբերի՝ Սասնա, Մշո և Մոկաց: Սրանցից բացի կան նաև խառը խմբեր: Նախնական պարզ ու կուռ տիպը, հավանաբար, եղել է Սասունինը, որի տարածումից էլ ստեղծվել են մյուս տարբերակները: Կենսունակ է, որովհետև որպես պարտադիր ուսուցման թեմա մտած է պետական կրթական ծրագրերի մեջ: Գիտական հիմնարկների կողմից մշտապես հետազոտվում և հանրությանն է ներկայացվում գիտական հրատարակությունների ձևաչափով, կատարվում են գրական մշակումներ: Երեխաների համար հրատարակվում են պատկերազարդ տարբերակներ: Նկարահանվում են գեղարվեստական ֆիլմեր, մուլտֆիլմեր, զրվում են երաժշտական ստեղծագործություններ:</p>	<p>միմյանց հետ կապված են ազգակցական կապերով: «Սասնա ծռեր» էպոսի ամենաբնորոշ գիծը հերոսական անպարտելի ոգին է՝ պայմանավորված նրա նախահիմքում ընկած առասպելական դյուցազունների սխրանքներով և հայ ժողովրդի՝ իր ոսոխների, հատկապես, արաբական բռնակալության դեմ մղած դարավոր պայքարով:</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
2.	«Քոչարի»	Ժողովրդական պարարվեստ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական պար	Հիշատակվում է վաղ միջնադարից:	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով, ինչպես նաև ժառանգաբար՝ ընտանիքի ավագներից երիտասարդներին: Տարածված են քոչարու տարբեր տեսակներ՝ ըստ տեղավայրի (Ապարանի, Ալաշկերտի, Մուշի, Սասնա և այլն) ու ըստ պարածևի (մեկտակ քոչարի, երկուտակ քոչարի, երեքտակ քոչարի և այլն): «Քոչ» արմատն ըստ երևույթին կապ ունի չամորձատված՝ չկրտած ոչխարի-խոյի-գոչ-դոչ և խոչ անվանումների հետ, գալիս է վաղնջական ժամանակներից և կապված է խոյի պաշտամունքի հետ: Ղոչ գոյական անունից առաջանում է դոչաղ ածականը՝ համարձակ, խիզախ, քաջ: Թեպետ պարողներն այլևս չեն հիշում պարատեսակի նախկին «խոյ-այծային» բովանդակության մասին, սակայն ժամանակն ու հետագա շերտավորումը չեն կարողացել անբողջովին հաղթահարել նրա նախասկզբնական (վաղնջական) ձևը: «Քոչարու» ճիշտ ձևի մեջ հստակ պահպանվել են հնագույն շարժումների շարժական արմատները, երբեմնի վարքագիծը, ցատկոտումն ու թռչկոտումը, մարտը, խոյերի ու այծերի պոզահարումը, այծամարդու շարժումները: Շարժումների նշանակությունն առավել լավ արտահայտված է դեպի առաջ սրընթաց հարձակողական շարժումների և ծանրության հենարանի տեղաշարժերի	Հայկական ժողովրդական ծիսական խմբապար է: Քոչարին Հայկական լեռնաշխարհում ամենատարածված և ներկայումս ամենապահպանված հայկական պարն է: Բաղկացած է 2 մասից՝ չափավոր ու արագ: Երաժշտական չափը՝ 2/4, 4/4, 8/4: Ռիթմը շատ ճկուն է, իմպուլսիվ և հաճախակի սինկոպաներով: Պարածևում քայլերը խրոխտ են, կտրուկ, մեծ ծնկածալերով ու ծունկկտրուկներով: Պարը հրապուրիչ է առնական դինամիկայով: Կատարում են իրար սեղմված ձեռքերի անքակտելի բռնելածևով, գլուխները բարձր, կիսաշրջանով կամ ուղիղ գծի դասավորությամբ: Կատարվում է զուռնայի և դիոլի նվագակցությամբ:

1	2	3	4	5	6	7	8
		ժողովրդական պարարկետտ, ժամրո՛ ծխական, ռազմական	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական պար	Հնագույն ակունքներ ունեցող ծխական, ռազմական խաղ-պար է: Հիշատակվում է վաղ միջնադարից, վկայություններ կան Մուսնես խորենացու, Փավստոս Բուզանդի, Գրիգոր Մագիստրոսի մոտ:	Յարխուշտան դասվում է ծխական, ռազմական խաղ-պարերի շարքին: Ժամանակի ընթացքում տարբեր պոխակեր պումներ է ենթարկվել՝ դառնալով աշխարհիկ գվարձանքի խաղ և պար, միաժամանակ պահպանել է հնագույն տարբերակին բնորոշ տարրեր, որոնց ակնհայտ վկայություններն են պարի դասավորությունները, պարածը, ծափերը, բանահյուսական տեքստն ու մարտական կանչերը: Հայտնի են յարխուշտայի հետևյալ տեսակները՝ խարազանի յարխուշտա, թաք յարխուշտա, Ալիվանի յարխուշտա և այլն: Պարը տարածված է եղել Մասունում: Յարխուշտայի անվանումն ունեցել է տարբեր մեկնաբանություններ, որոնցից մեկն էլ այն է, որ Յարխուշտա նշանակում է զենքի ընկեր: Ավանդական յարխուշտան պարել են միայն տղամարդիկ: Ներկայումս յարխուշտան պահպանվում է հայ ժողովրդական և բենական պարավետտում, և այդ կենսունակությունը նույնպես հաստատում է այս բացառիկ ավանդական պարամնուշի արժեքն ու ինքնատիպությունը: Բենական տարբերակում պարում են նաև կա-	Յարխուշտան ռազմական, ծխական ծափ-պարերից է: Առանձնանում է յուրօրինակ կառուցվածքով, խաղային, երաժշտական, բանահյուսական տեքստերով և գունեղ կատարման ոճով: Դրա հիմնական դասավորությունը շրջան է, որը պարերուբար քանդվում է և վերադասավորվում երկու ուղիղ համդիպակազ գծի: Այդ գիծ-մարտաշարքերը մոտենում են միմյանց, կարծես հարձակվում են իրար վրա: Այնուհետև պարողները բախվում են գլխավերևում կատարվող ծափերով և հեռանում: Մարտաշարքերը պարելով քանդվում են կան վերադասավորվում շրջանի: Յարխուշտան պարում են երկու հակառակորդ խմբի բաժանված, և յուրաքանչյուրը պարում է մյուս խմբի դեմ-դիմաց կանգնածի հետ՝ նրա հետ զույգ կազմելով: Հիմնական պարաբայն ընդմիջվում է հակառակորդ

1	2	3	4	5	6	7	8
						<p>նայք, նույն պարաձևով, սակայն ծափ զարկելով ոչ թե տղամարդկանց, այլև միմյանց հետ: Բեմական մշակումներում յարխուշտան ունենում է որոշակի բեմական մուտք և որևէ բնորոշ պարային դիրքով շեշտված վերջաբան: Բեմադրողի մշակման և բեմի օրենքներին համապատասխան՝ սահմանափակվում է պարողների իմպրովիզացիան: Պարն ուղեկցվում է գործիքային երաժշտությամբ, հաճախ էլ՝ ձայնագրությամբ: Բացակայում է բանահյուսական տեքստը, որին փոխարինում են պարողների հաճախակի կրկնվող մարտական բացականչությունները: Այն ավանդական պարերից է, որը ժողովրդական պարային մշակույթում պահպանվել է մինչև այսօր և շատ քիչ փոփոխությունների է ենթարկվել: Կենսունակ է, կատարվում է ինքնագործ և պրոֆեսիոնալ պարային խմբերում, ինչպես նաև ընտանեկան, հասարակական խնջույքների ու տոնախմբությունների ընթացքում:</p>	<p>գույգերի ծափերով և մեկ ոտքի ծունկը գետին զարկելով: Պարի եղանակային չափը 2/4 է: Այն սկսվում է միջին տեմպով և աստիճանաբար արագանում է: Ուղեկցվում է դիոլի և զուռնայի նվագակցությամբ:</p>
4.	<i>Ավանդական հարսանեկան ծիսակատարություն</i>	Մարդու կյանքի շրջափուլերի հետ կապված սովորույթ և ծես	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Գյուղական և քաղաքային բնակչություն	Գրավոր տեղեկությունները վերաբերում են վաղ միջնադարին, ամբողջապես նկարագրվել է 19-րդ դարից սկսած:	Պահպանվում է հատկապես ավանդապաշտ ընտանիքների կողմից: Յուրաքանչյուր սեռատարիքային խումբ ունի սեփական գործառույթը հարսանեկան համալիրում. քավորքավորակին, հարսի հայրը, մայրը, եղբայրը, քույրը, փեսայի ազգականները և ընկերները:	Հարսանեկան տոնական համալիր՝ երեքից յոթ օր տևողությամբ, որը ներառում է աղվեսխնամախոսի ծեսը, ցլի մորթը՝ իր հարակից արարողություններով, հարսի ծաղկոց և պարատուն, փեսայի գովք, սափրում և այլն:

1	2	3	4	5	6	7	8
5.	«Խավիժ»	Մարդու կյանքի շրջափուլերից կնոջ ծննդաբերության հետ կապված սովորույթ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքներում:	Գրավոր տեղեկությունները հանդիպում են 19-րդ դարից, շարունակվում է այսօրվա կենցաղում:	Կենսունակ է, առանձնահատուկ զարգացում չունի, սակայն կիրառությունը շարունակվում է: Ժառանգաբար փոխանցվում է փորձով ընտանեկան միջավայրում:	Այլուրից պատրաստված ուտեստի տեսակ է, որն անհրաժեշտ է նոր ծննդաբերած կանանց ուժերի վերականգնման համար: Ունի ինչպես ռացիոնալ, այնպես էլ սրբազան երևույթի ընկալում, քանի որ հայերի երկրագործական մշակույթի մեջ ավանդաբար պահպանվել է հացահատիկային կուլտուրաների սրբազործ և սերնդաճի ազդեցության նկատմամբ հավատ:
6.	«Կատիկի բարձրացում» (կատիկ՝ լատիներեն choana)	Մարդու կյանքի շրջափուլերից երեխայի ծննդյան և հասունության՝ մանկան խնամքի հետ կապված սովորույթ	Հանդիպում է առանձին ընտանիքներում, մասնավորապես, արևելահայոց միջավայրում:	Կիրառություն ունի առանձին ընտանիքներում: Ժառանգաբար փոխանցվում է ընտանեկան միջավայրում՝ տարեցներից կրտսերներին:	Որպես ազգագրական բնույթի նյութ գրանցվել է 20-րդ դարում՝ ազգագրագետների կողմից:	Ազգային ավանդական մշակույթի եզակի դրսևորում է, բացառիկ երևույթ: Ճանաչողության դեպքում կարող է լայն տարածում ունենալ և նպաստել երեխաների խնամքին, սակայն կենսունակ է միայն սովորույթն իմացող ընտանիքներում:	Նորածին երեխաներին լողացնելիս կոկորդի՝ կատիկի մասի և քիմքի մերսման սովորություն, որի հետևանքով բերանի խոռոչի խորքային մասում՝ կոկորդում և քիմքում մկանների ամրացման միջոցով ձեռք է բերվում շնչուղիների ազատություն, ծայրի հնչեղություն և այլն:
7.	«Տարի հացի» խորհրդանշանային կիրառում և նախշազարդում	Բնության վերաբերյալ պատկերացումներ և գիտելիքներ, ժողովրդական տոնական մշակույթ, ժողովրդական խոհանոցի տարր	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Հիմնականում կանայք, որոշ շրջաններում նաև տղամարդիկ:	Առաջին հիշատակությունները հանդիպում են 19-րդ դարի երկրորդ կեսին (Ե. Շահագիզ, Ե. Լալայան, Ա. Ահարոնյան, Քաջբերունի):	Փոխանցվում է փորձով, ավագ սերնդից երիտասարդներին: Կենսունակ է, քանի որ կիրառական է և կապված սննդի ու կենդանի տոնի հետ:	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ տարր է: Պատրաստման գիտելիքները, հմտությունները փոխանցվում են ժառանգաբար: Տարի հացը կլոր է կամ ձվածն՝ մոտ 30-40 սմ տրամագծով: Հայաստանի մի շարք շրջաններում հայտնի է եղել նաև այլ անուններով՝ Կրկենե, Կրկենի, Դովլաթ

1	2	3	4	5	6	7	8
							կրկենի, Միջնակ կլոճ Միջինք և այլն: Հացը կտրվում է Նոր տարուն (տարբերակներ՝ Մեծ պասի կեսին՝ Միջինքին) և բաժանվում տան անդամներին: Հացի զարդանախշերը խորհրդանշորեն կապվում են տիեզերածնության, արարչագործության և սերնդածի գաղափարների հետ և այլն:
8.	«Սուրբ Սարգսի» տոն	Ժողովրդական տոն	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական տոնակատարություն	Գրավոր ամենավաղ տեղեկությունները պահպանվել են 5-րդ դարից:	Տարածված է ընտանեկան, հասարակական միջավայրում, հատկապես երիտասարդության շրջանում:	Տոնածիսական համալիրը կապված է ամուսնական գուշակության հետ:
9.	«Տերընդեզ»	Ժողովրդական տոն	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական տոնակատարություն, առավել մեծ շուքով է տոնվում նորասպանների և նոր նշանվածների ընտանիքներում:	Հնագույն աղբյուրներից	Պահպանվում է հասարակության մեջ:	Պահպանվել են նորասպան գույգերի կրակով կրկնասակը, մոմերով երթը, կրակի շուրջ պտտվելը, պարելը (որոշ վայրերում՝ յոթ շրջան, կան նաև հատուկ ծիսապարեր), կրակի վրայով ցատկելը և փեշը կրակով այրելը, աղանձ շաղ տալը: Մյուս տարրերը՝ մոխրով գուշակությունները, դեպի գերեզմանոց երթը պահպանվել է տեղ-տեղ:
10.	«Վարդավառ»	Ժողովրդական տոն	Ավանդական տոնի հիմնական բաղադրիչներն ամբողջ Հայաստանում, որոշ առանձնա-	Համաժողովրդական տոնակատարություն է:	Հնագույն աղբյուրներից	Փոխանցվում է համայնքի ներսում: Տավուշի մարզում պահպանվել և կատարվում են տոնի համարյա բոլոր առանցքային բաղադրիչները՝ սկսած ուխտագնացությունից, զոհաբերությունից, վերջացրած ջրոցիով, ծաղկաբաժանմամբ, ծիսական թխվածքով և ճլորթիով:	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ տարր է: Հայ ժողովրդի ամենասիրված տոներից է, որը տեղի է ունենում հունիսի 28-ից

1	2	3	4	5	6	7	8
			<p>հատկությունները ՀՀ Տարածվածության և Լուռու մարզերում:</p>				<p>օգոստոսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում: Կապվում է հայոց հեթանոսական Աստուրիկ և Անահիտ դիցուհիների պաշտամունքին, նաև մեծ ջրհեղեղից հետո Մասիսի գագաթից Նոյ նահապետի իջնելու հետ: Միացվել է եկեղեցական տոնացույցի «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն» տոնի հետ:</p>
<p>11. Արագածոտնի մարզի Նիգավան գյուղի «Սուրբ Թևաթոսի» պաշտամունք</p>		<p>ժողովրդական հավատալիք և սովորույթ</p>	<p>Արագածոտնի մարզի Նիգավան գյուղ</p>	<p>Նիգավան գյուղի ներկայիս և նախկին բնակիչներ</p>	<p>Թևաթոսի պաշտամունքի այս տարբերակը վկայված է Արևմտյան Հայաստանի Դերջան գավառում՝ Գևորգ Հալաբյանի «Դերսիսի ազգագրություն» գրքի դեռևս անտիպ հատվածում (20-րդ դ. սկիզբ):</p>	<p>Փոխանցվում է համայնքի և հայրենակիցների միջավայրում: Սուրբը բուժիչ և զավակատուր է համարվում:</p>	<p>Եզակի և զուտ տեղական տոնածիսական համալիր է՝ կապված սրբի գերեզմանի պաշտամունքի, Վարդավառ տոնին կատարվող ուխտագնացության և մատաղների, ավանդագրույցների ու հավատալիքների հետ:</p>
<p>12. Արագածոտնի մարզի Քասախ գյուղի «Թուխ Մանուկ» պաշտամունք</p>		<p>ժողովրդական հավատալիք և սովորույթ</p>	<p>Արագածոտնի մարզի մի քանի գյուղեր</p>	<p>Արագածոտնի մարզի Քասախ և Մռակյան գյուղերի բնակիչներ</p>	<p>Հուշարձանը հիշատակում է Թ. Թորամանյանը, նոր հեղինակներից՝ Տ. Պետրոսյանը (Հայկազուն): Պաշտամունքի մասին տեղեկություններ չկան:</p>	<p>Պահպանում են հիմնականում ներկայիս Քասախ գյուղի բոլոր բնակիչները, որոնց միանում են հուշարձանին հարևան Մռակյան, Քուչակ և այլ գյուղերի բնակիչները:</p>	<p>Պաշտամունքը կապված է համանուն սրբատեղիի հետ, որը գտնվել է Քասախ (նախկինում Հանդու) գյուղում: 1963 թ. հայտնվելով Ապարանի ջրամբարի տարածքում՝ գյուղի բնակչությունը տարահանվել է և հաստատվել ներկայիս Քասախում, սակայն «Թուխ Մանուկ» սրբատեղիի պաշտամունքն ու դրա հետ կապված հավատալիքային համալիրն անբողջովին պահ-</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
13. «Կռունկ»	Ժողովրդական երաժշտարվեստ երաժշտաբանաստեղծական ժանր է, քնարական երգ	ՀՀ նարգեր, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական երգ	«Կռունկը» հայկական ուշ միջնադարի լայն տարածում գտած երգերից է (16-17 դդ.), իր մեղեդիական ոճով մուտիկ ու հարազատ տաղային տիպի ստեղծագործություններից է հայ միջնադարյան պրոֆեսիոնալ երաժշտության նմուշներին: Սատենադարանի N 7717 ձեռագրում պահպանվում է երգի խազագրված ամենահին օրինակը: Ձեռագիր ամենահին տարբերակը պահպանվել է Քյուրդյան հավաքածուի (ԱՄՆ) N 85 տաղարանում: «Կռունկի» հաստատուն, մեկ միասնական բնագիրը վերաբերում է 1898 թվականին (Կ. Կոստանյանցի բարդատական հրատարակություն): Գոյություն ունի	«Կռունկը» 17-րդ դարի 2-րդ կեսին տարածված է եղել Կ. Պոլսում, Բուքարեյում, Ադրիանապոլսում, Շապինգարահիսարում, Հայեաում, Երուսղեմում: Հորինված լինելով իբրև գրավոր երգ և տարածում գտնելով հիմնականում գրավոր եղանակով՝ պահպանել է իր հորինվածքի առանձնահատկությունները, չափն ու հանգը, նյութն ու բովանդակությունը: Ունի լեզվաոճական ընդգծված արտահայտչականություն, բառային, պատկերային ինքնատիպ համակարգ: Պահպանվել է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով:		պանվել է: Գյուլի բնակիչներն այստեղ նշում են Հանբարծում, Վարդավառ, Սուրբ Խաչ և բազում այլ տոմեր, ինչպես նաև ուխտ են անում՝ առողջանալու, գավակ ունենալու և այլ բարձանքներով: Երաժշտաբանաստեղծական ժանրի պամփխությունը բնավ չի քնարական երգ է: Երգը մարմնավորում է երկու կերպար: Կռունկը երգի այլաբանական կերպարն է, իսկ բանաստեղծն ըստ էության գլխավոր կերպարն է, քնարական հերոսը: Այս երկու տարբեր, միանգամայն հակադիր գոյալիճակի տեր քնարական կերպարները միավորվում են, ինչի արդյունքում կռունկն այլևս չի դիտվում որպես այլաբանական կերպար, այլ անձնավորում է տարագիր բանաստեղծին, տարագիր մարդուն: Երկուսը միասին դառնում են աշխարհասպիտու հայ ժողովրդի խորհրդանիշ:

1	2	3	4	5	6	7	8
					«Կռունկի» 22 օրինակ: Երգի ամենաշատ օգտագործվող տաբերակը Կոմիտասի մշակումն է:		
14.	«Գացեք, տեսեք» երգ	Ժողովրդական երաժշտարվեստ: Տոնածիսական երաժշտարանաստեղծական ժանր է:	ՀՀ Արագածոտնի, Շիրակի, Վայոց ձորի, Գեղարքունիքի մարզեր, Երևան, Էջմիածին, Արմավիր քաղաքներ և այլուր: Մինչև 1915 թ. տարածված էր Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վասպուրական գավառներում և Բուքարայում:	Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վասպուրական և Բուքարայա գագրական շրջաններից գաղթածների ներկայիս սերունդներ	Առաջին նմուշները տպագրվել են 18-րդ դարում:	Երբեմնի Բարեկենդանի ծիսական երգ է, որը մինչև 20-րդ դ. առաջին կեսը կատարվել է պար-ներկայացում ծեսի ձևով: Այժմ կատարվում և փոխանցվում է ընտանիքի ներսում՝ որպես կատակերգ: Տարբերակներից մեկը կատարվում է «Արևիկ» մանկապատանեկան անսամբլի կողմից:	Ժողովրդական խորհրդանշական, ծիսական երգ է՝ բաղկացած 12-13 շղթայական տներից, որոնցից յուրաքանչյուրը խորհրդանշելով տարվա մեկ ամսից մյուսին անցումը՝ փոխաբերական իմաստով նկարագրում է կենդանիների մեկը մյուսին ուտելը, այսպիսով ներկայացնելով տարեշրջանը և տոմարը:
15.	Քատուլա (Քաթուլա, Քատալո, Քատուլո)	Ժողովրդական պարարվեստ Ծիսական-հարսանեկան պարերգ	ՀՀ Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Վայոց ձորի, Շիրակի մարզերի գյուղերում, Վրաստանի Հանրապետության Ախալքալաք, Ախալցխա քաղաքներում և հայաբնակ գյուղերում	ՀՀ նշված մարզերի տարեցները, հիմնականում կանայք	Պարերգի առաջին գրառումներից է Ք. Կուշնարյանի 1927 թ. Գեղարքունիքում ձայնագրած տարբերակը: Պարի հնագույն ծագման և ծիսական բնույթի մասին առաջին անգամ վկայել է Ս. Լիսիցյանը "Старинные армянские театральные представления и пляски", Ереван, т. 1, 1958, стр. 388.	Երկար ժամանակ կենսավարելով իբրև հարսանեկան պարերգ, հետագայում կատարվել է նաև այլ խնջույքների ժամանակ: Քասախի բնակչուհի 78-ամյա Լենա Գևորգյանը, կատարելով պարերգի մի քանի տարբերակ, փաստում է, որ այս պարերգը կատարել են ինչպես հարսանիքների ժամանակ, այնպես էլ այլ առիթներով կամ անառիթ՝ ուրախ հավաքույթներին: Հարսանիքի ծեսում այն կատարել են հատկապես «ծաղկոց տանը»: Այսօր ծիսական-հարսանեկան պատկա-	Պարատեսակին հետաքրքրություն և ինքնատիպություն է հաղորդում պարաքայլերի 5-րդ և 10-րդ հաշիվներին փոքր դադարը կամ զույգ հարվածը՝ «կտորելով» անընդհատ պարբերական շարժումը, ինչը կապված է խառը կամ մեջընդմիջվող մետրի հետ: Այս իմաստով այն նմանություն ունի մեկ այլ՝ Թամզարա պարի հետ: Այս պարի մի տարբերակը մինևույն պարա-

1	2	3	4	5	6	7	8
						<p>նելություն ունեցող Բատուլան կատարվում է առանց բուն խորհրդի գիտակցման: Այդուհանդերձ, այն բավական տարածված և սիրված է թե՛ իբրև պար, թե՛ իբրև երգ:</p>	<p>քայլերով և գրեթե նույն մեղեդիով, կատարվում է որպես Բատուլա Շիրակում, Ապարանում, Մարտունիում, որպես Թամգարա՝ Վասպուրականում, որպես Տասպուրի՝ Ջավախքի Ծալկա գյուղում:</p>
16.	Ավանդական դարբնագործություն	<p>Ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ</p>	<p>Մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը տարածված է եղել ոչ միայն քաղաքներում, այլև գյուղերում: Ներկայումս դարբնոցային ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունների վրա հենված արհեստանոցներ կան Աշտարակ, Գյումրի և Երևան քաղաքներում:</p>	<p>Դարբիններ, որոնք դեռևս պահպանում են ավանդական դարբնոցային տեխնոլոգիաներով աշխատելու սովորույթը և ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունների կրողներն են:</p>	<p>Առաջին հիշատակությունը տրված է Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, այնուհետև միջնադարյան այլ պատմիչների երկերում, որոնցից հիշատակելի են հատկապես Վանական վարդապետի և Ստեփանոս Օրբելյանի թողած հիշատակումները:</p>	<p>Փոխանցվում է վարպետ դարբինների կողմից աշակերտներին մեծ մասամբ այն դեպքում, երբ աշակերտի դերում հանդես է գալիս վարպետի կամ մերձավոր հարազատներից մեկի որդին: Առկա է տեխնոլոգիական շղթայի և առանձին բաղադրիչների հետ կապված գիտելիքների և հմտությունների գալիք սերնդին փոխանցման վտանգ:</p>	<p>Տեխնոլոգիական բաղադրիչներն են՝ երկաթ տաքացնելու, կռելու, տաք կամ սառը կոփելու, ջեռուցելու, ջրում մխելու (երկաթը ջրով կոփելը և նրան պողպատի հատկություն հաղորդելը) տեխնոլոգիական, ինչպես նաև օժանդակ փուլերը՝ զոդելն ու գամելը: Հաջորդական տեխնոլոգիական փուլերը կազմում են տեխնոլոգիական շրջան, փուլերի ճիշտ հաջորդականությունը կազմում է տեխնոլոգիական շղթան: Տեխնոլոգիական բաղադրիչներից յուրաքանչյուրը պահանջում է լուրջ վարպետություն՝ հիմնված գիտելիքների, փորձի ու հմտության վրա:</p>
17.	Խաչքարագործության վարպետություն	<p>Ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ</p>	<p>Տարածված է ամբողջ Հայաստանում: Ավանդույթի համալիր պահպանվածությունը</p>	<p>Քարագործ վարպետ-քանդակագործներ, որոնք դեռևս պահպանում են խաչքարի զարդանախշ-խորհրդա-</p>	<p>Խաչքարագործությունը հայ ժողովրդական արվեստի յուրահատուկ դրսևորումներից է, որը հիմնված է հնագույն ավանդույթների վրա, անցել է</p>	<p>վարպետությունը ներկայումս համալիր կերպով պահպանվում է ավագ սերնդի քարագործ վարպետների կողմից, որոնք այն աշակերտության ու աշխատանքային փորձառության ծանապարհով փոխանցում են հաջորդ սերնդին:</p>	<p>Խաչքարագործության վարպետության համալիր գիտելիքները և հմտությունները ներառում են ոչ միայն տեխնիկատեխնոլոգիական ու կատարողական կատարման ունակություն-</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
			առկա է հատկապես Գեղարքունիքի ու Արագածոտնի մարզերում և Երևան քաղաքում:	նշանների իմաստաբանության ու խաչքարի՝ որպես սրբազան տեքստի մասին գիտելիքը, ինչպես նաև քարագործության ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունները:	զարգացման երկար ճանապարհ և այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Այն ճարտարապետության և քանդակագործության միջև միջանկյալ մասնագիտություն է: Խաչքարագործության ակունքները գնում են մինչև Չայաստանում վաղ քրիստոնեական շրջան՝ մոտավորապես 4-7-րդ դարեր: Այն իր զարգացումն է ապրել 9-10-րդ դդ. և հասել իր գագաթնակետին 12-18-րդ դարերում: Խաչքարի արևմտահայաց կողմի վրա փորագրված կոմպոզիցիայի հիմնական տարրը խաչն է: Խաչի շուրջ հաճախ պատկերվում են երկրաչափական զարդանշաններ, հավերժության նշաններ, բուսական և կենդանական աշխարհի պատկերներ, ինչպես նաև մարդիկ՝ հատկապես սրբապատկերներ: Այն համարվում է ճարտարապետական փոքր կոթող: Խաչքա-		ների ու տեխնոլոգիական գործողությունների հաջողականության մասին ավանդական փորձն ու գիտելիքը, այլև խաչքարի զարդանախշերի ու խորհրդանշանների, ինչպես նաև խաչքարը որպես սրբազան հատկություններով օժտված պաշտամունքային օբյեկտի տեքստային իմաստաբանության ու բովանդակության իմացությունները: Խաչքարի վրա փորագրված ամեն մի խորհրդանիշ ունի իր նշանակությունը, որոնց փոխանցումը վարպետից աշակերտին խաչքարագործության մշակութային կողի պահպանման ու վերարտադրության հիմքն է:

1	2	3	4	5	6	7	8
					<p>րագործությունը ՀՀ տարբեր մարզերում հանդես է գալիս բազմակողմանի, հարուստ ձևերի մեջ՝ ունենալով, անշուշտ, տեղական ավանդույթներից բխող առանձնահատկություններ: Խաչքարի կերտման վարպետության մեջ հատուկ տեղ է գրավում հայկական յուրահատուկ զարդանախշերի կատարումը: Դրանք ներկայացնում են խորհրդանիշերի մի ամբողջ համակարգ:</p>		
18.	<i>Տոհմածառ</i>	Ազգային պատմության, տոհմի ծագման հետ կապված հիշողության, երևույթների, դեպքերի, գործընթացների խորհրդանիշ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքների առանձին խմբեր	Ցայտուն կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքներում:	Գրավոր տեղեկությունները հանդիպում են 19-րդ դարից, բայց ծաղկում է ապրել հատկապես 20-րդ դարում և այսօր շարունակում է զարգանալ:	Կենսունակ է և շարունակում է զարգանալ թե՛ ձևի, թե՛ բովանդակության տեսակետից: Այսօր տոհմածառեր են կազմվում զանազան գեղարվեստական և գեղագիտական լուծումներով՝ աշխատելով ներառել տոհմի-ազգակցական խմբի առնվազն յոթ սերունդ՝ ուղղահայաց և հնարավորինս լայն՝ հորիզոնական ուղղություններով:	Ամրագրում է ընտանեկան-արյունակից ազգակցական կապերի ուղղահայաց և հորիզոնական շերտերի՝ տոհմի կամ գերդաստանի մասին իրազեկվածությունը, հիշողությունը, տոհմանունների հարատևությունը: Տոհմածառի մախնական տարբերակներն Ավետարանի կամ Սուրբ գրքի վերջին էջում ընտանիքում ծնված և մահացած անդամների ժամանակագրությունը գրանցող սովորույթ էր, որը հետագայում դարձավ ինքնուրույն միավոր՝ թղթի վրա

